

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI”

mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy va
amaliy anjuman materiallari

2026-yil 12-fevral

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA
MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI**

III xalqaro ilmiy-nazariy va amaliy anjuman materiallari

Toshkent – 2026

ZAHIRƏDDİN MUHAMMƏD BABURUN ƏSƏRLƏRİNDƏ TƏBİƏT LEKSİKASININ POETİKASI VƏ SEMANTİKASI

THE POETICS AND SEMANTICS OF NATURE LEXIS IN THE WORKS OF ZAHIRUDDIN MUHAMMAD BABUR

Elnurə Hüseynova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Sosiolinqvistika və psixolinqvistika şöbəsinin böyük elmi işçisi

e-mail: elnure.huseynova@mail.ru

DOI: [10.52773/tsuull.conf.2026./PYJR4821](https://doi.org/10.52773/tsuull.conf.2026./PYJR4821)

Xülasə. *Məqalədə görkəmli dövlət xadimi və şair Zahirəddin Muəmməd Baburun ensiklopedik xarakterli «Baburnamə» əsərində işlədilən təbiət leksikası kompleks şəkildə tədqiq olunur. Tədqiqatın əsas məqsədi XVI əsr çağatay türkcəsinin zəngin flora, fauna, hidronim və relyef terminlərinin bədii mətndəki funksiyalarını müəyyənləşdirməkdir. Baburun təbiət təsvirlərini sadəcə coğrafi məlumat kimi deyil, yüksək estetik dəyərə malik poetik vahidlər kimi təhlil edilir. Məqalədə ilk dəfə olaraq orijinal çağatayca nümunələr transliterasiya və Azərbaycan dilinə leksik tərcümə ilə birgə verilir. Bu yanaşma, Baburun müşahidəçi-realist üslubunun lingvistik mənzərəsini açıq şəkildə görməyə imkan verir. Təhlil zamanı məlum olur ki, təbiət leksikası əsərdə həm sosiolinqvistik statusun göstəricisi, həm də vətən həsrəti və ekzotik dünyagörüşün daşıyıcısı rolunu oynayır. Məqalə türkologiya, lingvopoetika və orta əsrlər mədəniyyət tarixi ilə maraqlanan mütəxəssislər üçün maraqlı mənbə ola bilər.*

Azər suzlər: *Baburnamə, təbiət leksikası, çağatay türkcəsi, flora və fauna, poetika, semantika, Zahirəddin Muəmməd Babur.*

Annotation. *This article provides a comprehensive analysis of the nature-related lexis employed in the encyclopedic work «Baburnama» by the prominent statesman and poet Zahiruddin Muhammad Babur. The primary objective of the research is to identify the functions of the rich flora, fauna, hydronymic, and topographic terminology of the 16th-century Chagatai Turkic within a literary context. In this research analyzes Babur’s descriptions of nature not merely as geographical data but as poetic units possessing high aesthetic value. For the first time, original Chagatai excerpts are presented alongside transliteration and philological translation into the Azerbaijani language. This approach allows for a clear visualization of the linguistic landscape of Babur’s observant-realist style. The analysis reveals that nature lexis serves as both an indicator of sociolinguistic status and a vehicle for nostalgic sentiment and exotic worldview within the text. The article is intended for specialists interested in Turkology, linguopoetics, and the history of medieval culture.*

Keywords: *Baburnama, nature lexis, Chagatai Turkic, flora and fauna, poetics, semantics, Zahiruddin Muhammad Babur.*

Zahirəddin Muhamməd Babur (1483–1530) tək cə böyük bir imperiyanın banisi deyil, həm də klassik Şərq nəsrində realist ɤslubun ən gürkəmli nɤmayəndələrindən biridir. Onun «Baburnamə» əsəri dıvrɤn sosiokultural mən zərəsini əks etdirməklə yanaşı, cağatay türkcəsinin terminoloji potensialını nümayiş etdirir. Babur Mərkəzi Asiyadan Hindistana qədər geniş bir arealı qət edərəkən qarşılaşdığı hər bir təbiət hadisəsini linqvistik dəqiqliklə qeydə almışdır. Bu mətnədə ərəb, fars və yerli türk mənşəli sızlərin sintezi məəllifin intellektual məhitini və dilin multikultural zənginliyini sɤbut edir [Акрамова, 2001: 18].

Babur təbiəti təsvir edərəkən sadəcə sadalama metodundan deyil, vizual və akustik elementlərin sintezindən istifadə edir. Onun əsərlərində yer alan təbiət leksikası motivlərini bir nezə aspektdə ümumiləşdirmək olar. Bunlardan ən geniş yayılmış 2 forma təbiət leksikası vahidlərinin həqiqi bəzən isə məcazi mənə çalarlarında verilməsidir [Ахмедов, 1991: 20]. Fikrimizi aşağıda yer alan bir neçə nümunədə nəzərdən keçirək:

Bahar bağçasının təsviri

بابر سارولار كۆرۆپ، چنار باغلارنى كۆرۆپ، اولاردين نوا-ي خوش ايشيتتى.

Mətnin transliterasiyası:

[*Bâbur sârular körüp, çinâr bâğlarını körüp, olardın nevâ-yı hoş işitti...*]

Azərbaycan dilinə tərcümə:

Babur (yolları) dolaşarkən zinar bağlarını görüb, onlardan gələn xoş sədaları eşitdi...

Müəllif burada «çinâr» (çinar) ağacından bəhs edərək onun Hindistan üçün xarakterik bitki növü olduğunu qeyd edir. Səslərin (nevɤ) təsviri təbiətin statik deyil, dinamik bir orqanizm olduğunu göstərir.

Qış mən zərəsinin vizual semantikas

بابر اوز باغچه سيدا توختاپ، قيص فصلينين صبحاتين مشاهده ائتدي، ساريق ييراق باغدا يوز لاله .
رەنگ بولوب

Mətnin transliterasiyası:

[*Bâbur öz bâğçasıda toxtap, qış faslının sabâhatin müşâhide etti, sarıq yapraq bâğda yüz lâle-reng bolup...*]

Azərbaycan dilinə tərcümə:

Babur öz bağçasında dayanıb, qış mövsümünün gözəlliyini müşahidə etdi; (gördü ki) sarı yarpaqlar bağda yüzlərlə lalə rənginə bürünüb...

Burada «sarıq yapraq» (sarı yarpaq) və «ləle-reng» (lalə rəngli) ifadələri rəng leksikasının poetik funksiyasını daşıyır. Babur xərif (payız/qış) fəslinin rəng kecidlərini təsvir edərəkən «sarı» və «qırmızı» (lalə) arasındakı vizual təzadı bədii dilin predmetinə zevirir. [Стеблева, 1982: 31]

Baburnamədə həmçinin relyef formalarına da rast gəlmək olar, belə ki, relyef də təbiət leksikasının əsas komponentlərindən biridir [Hüseynova, 2024:

6]. Muhamməd Babur relyef leksikası vahidlərinə də əsərlərində yer verməyi unutmamışdır. Baburnamədə relyef formaları həm hərbi-strateji, həm də estetik baxımdan nəzərə çarpır. İndi isə aşağıdakı oroqrafik, hidronim və digər relyef leksikası vahidlərinin işlənmə məqamlarına yaxından nəzər yetirək:

Oroqrafik (Dağ) təsviri

تاغلارنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ بىيىكلىغى و رەڭگى صنيع قدرت ايردى.

Mətnin transliterasiyası:

[*Tağları köriip, ularniñ biyikliğı ve reñi sun 'i qüdrət érdi...*]

Azərbaycan dilinə tərcümə:

Dağları görüb (anladı ki), onların hündürlüyü və rəngi Yaradanın qüdrət sənəti idi...

«Tağ» (dağ) və «biyiklik» (hündürlük) terminləri cağatayca coğrafi leksikanın əsasını təşkil edir [Hüseynova, 2019: 10]. Muhamməd Babur təbiətin ecazkarlığını ifadə etmək üçün bəzən bu cür bənzətmələrə də əsərlərində yer verir. Muhamməd Baburun əsərlərində həmçinin relyef leksikasının bir növü olan hidronimlərə də rast gəlinir [Hüseynova, 2024: 51]. Yazar onu həm həqiqi, həm də məcazi anlamlarında əsərlərində nümunələrlə təsvir edir:

Hidronimlərin vizual təsviri

بابر سۇلارنى كۆرۈپ، ئەينەدەك كۆزەللىگى و سۇزۇقلوغنى سۆزلەدى.

Mətnin transliterasiyası:

[*Bâbur sularni köriip, aynadek közelligi ve suzuqluğini sözledi...*]

Azərbaycan dilinə tərcümə:

Babur suları (çayları) görüb, onların aynatək gözəlliyini və şəffaflığını vəşf etdi...

«Suzuqluq» (şəffaflıq) sözü Baburun leksikonunda suyun təmizliyini və saflığını ifadə edən əsas keyfiyyət göstəricilərindən biridir. «Aynadek» (ayna kimi) bənzətməsi isə suyun həm də bir əks etdirici səth kimi poetik funksiyasını gücləndirərək, bədii mənə çalarlığı mətnə qazandırır.

Meşə və ekosistem leksikası

بابر مېشە و ئورمانلارنى كۆرۈپ، سايەلىق و ساكونەت حسننى قىلدى.

Mətnin transliterasiyası:

[*Bâbur mîşe ve ormanlarni köriip, sâyeliq ve sükûnet hissini qıldı...*]

Azərbaycan dilinə tərcümə:

Babur meşələri görüb, kölgəlik və sükunət hissənə qərq oldu...

«Mîşe» (fars mənşəli) və «orman» (türk mənşəli) sinonimlərinin paralel işlənməsi Baburun dilinin lüğət tərkibinin zənginliyini göstərir. Kölgə (sbye) və sükunət (s̆ky̆net) terminləri meşənin müəllif üçün tək-cə fiziki məkan deyil, həm də mənəvi bir sığınacaq, estetik zövq mənbəyi olduğunu göstərir. [Салье, 1960: 50]

«Baburnamə»də təbiət leksikasının üç əsas elmi-funksional müstəvidə qruplaşdırıldığını görə bilərik. Belə ki, Muhamməd Baburun əsərlərində istifadə etdiyi təbiət leksikasını təhlil edərkən onları sosiolinqvistik aspektdən başlıca olaraq: *estetik-poetik, informativ-deskriptiv* və *sosikultural və nostalgik* olaraq üç başlıqda nəzərdən keçirə bilərik:

Estetik-Poetik funksiya: Təbiət mənzərələrini vizuallaşdırmaq və oxucuda emosional rezonans əmələ gətirmək üçün işlədilən epitetlər və metaforalar sistemi buraya daxildir. Məsələn: *ləle-reng, ayna-vəş*.

İnformativ-Deskriptiv funksiya: Coğrafi, bioloji və topoqrafik məlumatların dəqiqliklə ötürülməsini buna misal göstərə bilərik. Babur bitki və heyvanları təsvir edərkən onların ölçüsünü, rəngini və davranışını sanki bir təbiətşünas dəqiqliyi ilə təsvir edir.

Sosiokultural və Nostalji funksiya: Xüsusilə Fərqanə və Kabil bağlarının təsvirində vətən həsrəti ilə bağlı leksik vahidlərin sezilməsi bu sosiolinqvistik qruplaşdırma modelinə uyğundur. Burada təbiət leksikası vahidlərinin həm də psixoloji bir göstərici kimi çıxış etdiyini görmək olar.

Son təhlil etdiyimiz başlıqda bariz fərqlər kimi müəllifin Fərqanə bağları və oranın florasına, həmçinin Hindistanda yer alan fauna nımayəndələrinə əsərlərində geniş yer ayırdığını görə bilərik. Bununla da Muəmməd Baburun təbiət leksikası ilə bağlı leksik vahidlərini *Fərqanə bağları və onların florası*, eyni zamanda *Hindistanın fauna leksikası* kimi semantik fərqliliklər üzrə də qruplaşdırma bilərik:

Fərqanənin bağları və onların florası: Vətən həsrətinin leksik ifadəsi Baburun əsərlərində Fərqanə vadisi və xüsusilə Əndican bağlarının təsvirində müşahidə olunur [Татлыоглу, 2012: 15]. O, bu bağları təsvir edərkən «Cənnət» (Rövzə) metaforalarından istifadə etsə də, onları konkret floristik leksik vahidlərlə həqiqi məkan adları şəklində ifadə edir:

ایندجانغ میوه لری یانی دور، قانونی و اوزومی یخشی بولور.

Mətnin transliterasiyası:

[Əndicanın mevaləri yanidur, qovuni və uzumi yaxşı bulur.]

Azərbaycan dilinə tərcümə:

Əndicanın meyvələri boldur, qovunu və üzümü yaxşı olur.

Fərqanə bağları leksikası Baburun dilində gözəl, xoş məkan təsviri kimi verilir. Müəllifin istifadə etdiyi fitonimlər (bitki adları) sadəcə təsərrüfat terminləri deyil, onun klassik türk-islam mədəniyyətinə olan dərin vurğunluğunu göstərən poetik ifadə vasitələridir [Хасанов, 1990: 20].

Hindistanın fauna leksikası: Baburnamədə Hindistanda yer alan canlıların təsvirinə geniş yer verilir. Muəmməd Babur burada ilk dəfə qarşılaşdığı canlıları müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirir:

فیل عجب جانور دور، هر نیمه نی خرطومی بیله توتار.

Mətnin transliterasiyası:

[Fil əcəb conivordur, hər nimanı xortumi bilə tutar]

Azərbaycan dilinə tərcümə:

Fil əcaib heyvandır, hər şeyi xortumu ilə tutar.

Muəmməd Babur «yek-müynuzluq» (tək buynuzlu) və ya «xoş-xat» (gözəl naxışlı) kimi mürəkkəb sifətlər vasitəsilə heyvanların vizual

görünümlərini təsvir edir. Bu təhlil onun əsərini həm bədii mətn, həm də ilk türkdilli zooloji ensiklopediya səviyyəsinə çatdıran amillərdən biridir.

Muhamməd Baburun təbiət leksikası sezimi onun sosial statusu, intellektual səviyyəsi və hərbi-siyasi təcrübəsi ilə birbaşa əlaqə təşkil edir. Muhamməd Babur həm hökmdar, həm alim, həm şair, həm də ədib olaraq dil vasitəsilə öz prestijini və intellektual göstəricilərini nümayiş etdirir. Çağatay türkcəsinə xas leksikası ilə ərəb və fars dillərindən alınan sözlərin vəhdəti mətndə funksional zənginliyi artırır.

Sosiolinqvistik nöqtəyi-nəzərdən, Muhamməd Baburun təbiət təsvirləri həm elitar (saray), həm də geniş xalq kütlələri üçün anlaşılacaq bir leksik struktura malikdir. Müəllifin müşahidələrindəki detallı təsvirlər, bitki və heyvanların anatomik xüsusiyyətlərindən, iqlim dəyişikliklərinə qədər onun həm də dövrün təbiətşünaslıq elminin sirrləri ilə maraqlandığını da göstərir [Холманова, 2007: 100]. Beləliklə, təbiət leksikası mətndə sadəcə bədii zəlar olaraq deyil, həm də müəllifin sosiokultural identikliyi və dünyagörüşünü ifadə edən strateji bir alət rolunu da oynayır. Poetika və fundamental informasiyanın birliyi sanki Muhamməd Baburun əsərlərində dil və mədəniyyət arasında körpü quraraq, mətni bədii-estetik, emosional və elmi təcrübənin kəsişmə nöqtəsinə zəvirir.

«Baburnamə» əsərində təbiət leksikasının təhlili göstərir ki, Zahirəddin Muhamməd Babur klassik türk nəsrində realizmin və təbiət poetikasının ən böyük araşdırmaçılarından biridir. Araşdırma nəticəsində aşağıdakı elmi qənaətlərə gəlinmək mümkündür. Flora, fauna, hidronim və oroqrafik terminlər əsərdə həm terminoloji dəqiqliklə, həm də yüksək bədii estetik ilə yer almışlar. Məqələmizdə əsərin orijinal məni, onun transliterasiyası, Azərbaycan dilinə tərcüməsi və yekunda elmi izahı yenilik əşkil etməklə tədqiqata hər tərəfli yanaşmanı göstərir, həmçinin gələcəkdə yeni araşdırmaçılar üçün də etibarlı mənbə rolunu oynayır. Təbiət təsvirlərində poetika ilə informativlik arasında qorunan balans Muhamməd Baburun yazı üslubunun unikal xüsusiyyətlərindən biridir. Muhamməd Baburun əsərlərinin dili həm rəsmi-tarixi mənbə, həm də bədii estetik önəm daşıyır. Bununla yanaşı məqələmizdə təbiət leksikasına daxil olan flora və fauna anlayışlarını antroponimlərlə çulğalaşdırıb Fərqanənin nostalji mənzərələri ilə Hindistanın ekzotik faunası olaraq semantik baxımdan iki ayrıca başlıq altında təhlil etməyimiz də tədqiqatımızı əhəmiyyətli edən amillərdən biridir. Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, «Baburnamə»dəki təbiət leksikası türkologiya, ədəbiyyatşünaslıq və mədəniyyət tarixi araşdırmaları üçün maraqlı fundamental bir mənbə kimi çıxış edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova, E. Müasir türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri. – Bakı: Savad, 2019.
2. Hüseynova, E. Ekolinqvistika: Oğuz qrupu türk dillərində flora və fauna. – Bakı: Elm və təhsil, 2024.

3. Hüseynova, E. Ekolinqvistika: Oğuz qrupu türk dillərində relyef və iqlim. – Bakı: Elm və təhsil, 2024.
4. Акрамова Г. «Бобурнома»да пейзаж яратиш маҳорати. – Тошкент: ТДШИ, 2001.
5. Ахмедов А. «Бабур-наме» как историко-географический источник. – Ташкент: Фан, 1991.
6. Салье С. Бабурнаме. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960.
7. Стеблева И. В. Семантика и структура заглавия «Бабур-наме». – Москва: Наука, 1982.
8. Татлыоглу С. Бабурнаме’де Битки Адлары. – Истанбул: Истанбул Университети Яйыглары, 2012.
9. Хасанов С. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг табиат тасвири маҳорати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.
10. Холманова З. «Бобурнома» лексикаси. – Тошкент: Фан, 2007.